

Погляд на війну з протилежного берега. Антивоснна спрямованість творчості Г.Белля

В першій половині ХХ сторіччя тема війни, одна з найважливіших у світовій літературі, стала провідною і в творчості Брехта, Ремарка, Хемінгуея. Талановиті і гуманні, вони намагалися застерегти світ від нової жахливої катастрофи, але протистояти залізній машині нацизму, на жаль, виявилось неможливим.

Творчість німецьких письменників після другої світової війни – це особливий пласт культури, який дозволив подивитись на події очима тих, хто за власним бажанням або мимоволі став причетним до розв'язання цього гігантського злочину, воював на боці окупантів.

Перед авторами стояло завдання не тільки правдиво відтворити події і усвідомити те, як одна з найцивілізованіших націй Європи раптово стала нацією людиноненависників і почала сіяти смерть навкруги. На їхню долю, як і на долю кожного німця, незалежно від його ролі у війні, випали спокутування гріхів і тягар відповідальності за злочини, що діялися від імені їхньої країни.

Навіть поверхневий аналіз біографій видатних німецьких письменників показує, що серед них цілеспрямованих антифашистів, таких, як Вольфганг Борхерт (засновник літературної течії “покоління тих, хто повернувся”) або Генріх Белль, були одиниці. (У своїх спогадах Г.Белль писав, що з 200 учнів його школи лише четверо не належали до фашистських організацій). Більшість подолала типовий шлях громадянина Німеччини тих років, що яскраво можна простежити на прикладі долі лауреата Нобелівської премії Гюнтера Грасса, який, пройшовши “югендфольк” (дитяча нацистська організація), “гітлерюгенд”, встигнувши провоювати на фронті спочатку в якості льотчика-добровольця, а потім танкіста, почав усвідомлювати ступінь своєї провини та справжню суть всієї війни лише після потрясіння жахами концтабору Дахау.

Але в особі Генріха Белля ми бачимо випадок послідовного антифашиста, взірець порядності та гуманізму.

Стрижнем багатьох його творів є антимілітаристська тематика. Різні її аспекти і ракурси виступають в його оповіданнях, повістях та романах, але незмінною виявляється найголовніша ідея: війна змальовується Г.Беллем **безглуздою і жорстокою, позбавленою будь-якого сенсу, деромантизованою і дегероїзованою.**

Роман “Де ти був, Адаме?” присвячено останнім двом рокам війни, коли німецька армія зазнає поразку за поразкою, але все ж скаженно сподівається на диво.

У романі з'являється ціла галерея тих, хто винний у смерті людей - убивць за професією і переконанням: генерал, полковник Брессен, оберштурмфюрер Фільскайт, есесівці з табірної охорони, вахмістр Шнівінд та ін. *«Смерть була в руках цих людей у сталевих шоломах, вона сиділа в їхніх маленьких пістолетах, у їхніх серйозних обличчях, і якщо вони самі не хотіли ускладнювати її, за ними стояли тисячі тих, хто був готовий, охоче готовий теж дати смерті шанс шибеницями і пістолетами-кулеметами — вони правили смертю».* Ці управителі смертю, як і сама система винищування, стоять у центрі оповіді.

“Хто відповідь за мільйони смертей, за все скоєне?” – намагається з'ясувати автор. Але через весь твір проходить відповідь: за ці страшні злочини буде відповідати хто завгодно, крім тих, хто їх надихнув і очолив. Симулює психоз полковник Брессен, коли розуміє, що відповідальність незворотна. До останнього буде триматися своєї людиноненависницької теорії рафінований естет Фільскайт, чиє *“бліде й інтелігентне обличчя випромінювало флюїди незайманої безвинності. Він був суворий, стежив за*

порядком і не терпів ніяких некоректностей". Цей образ змальований автором на основі контрасту та парадоксів, тому що "інтелігентність" цього яскраво вираженого апологета фашистської ідеології полягає в тому, що "Фільскайт убивав неохоче. Сам особисто він ще ніколи не вбивав, і це було одним з його найбільших розчарувань: він не міг. Він визнавав, що це необхідно, і дивувався наказам, які змушений був неухильно виконувати; мабуть, справа була не в тому, щоб охоче виконувати накази, а в тому, щоб визнавалася їхня необхідність, щоб їх поважали і виконували...". Ця постать поєднує в собі звіриний інстинкт знищення і вишуканий смак митця, шанувальника співочого таланту. Введений Фільскайтом принцип добору ув'язнених у залежності від їхньої музичної обдарованості, музичні заняття з хором ув'язнених, включені в розпорядок табірної життя, і ідеальна картотека в'язнів доповнюють опис езуїтської витонченості оберштурмфюрера.

Ми не знаємо, як закінчилося життя цієї людини, втім у творі досить яскраво змальовані долі йому подібних. У романі є уривок, побудований за принципом паралельних сцен: два фургони, червоний і зелений, які відрізняються не тільки кольором, а й тим, що в одному в концтабір везуть мешканців єврейського гетто, а в іншому - солдат і офіцерів, взятих, незважаючи на поранення, довідки про відпустку, прямо на вокзалі; людей, чийми тілами необхідно залатати дірку в прорваній лінії фронту. Різні шляхи, а кінець один – смерть. А осторонь від цих подій - третя машина, що увозить якомога далі всіх цих брессенів, фільскайтів та їм подібних, від війни, що вони її програли, від відповідальності за те, що вони надихнули і скоїли.

Але війну неможливо було б зробити тільки силами її апологетів, насичених ідеями фашизму. Тому одна з найголовніших задач Г.Белля – показати "маленьку людину" на війні, показати тих, хто був втягнений в цю криваву колотнечу поза власним бажанням, мусив виконувати накази, вчиняти насильство, позбавлений будь-яких прав та захисту, і, в наслідок, таскав на собі важкий тягар відповідальності.

Хто ж вони – "гвинтики війни"? Їх єднає одне – всіх автор приводить до смерті, підкреслюючи її безглуздість, і навіть у випадковості фатальних наслідків відчувається жахлива закономірність – приреченість на загибель тих, хто взяв зброю, щоб знищити інших.

Вони зовсім різні. І накази, що ними отримуються, вони виконують по-різному. Вахмістра Шнівінда, який щойно прийняв командування взводом, "бісили білі прапори", що вивішували в кінці війни мешканці Вайдесгайма, тому замість того, щоб виконувати свій "обов'язок справжнього патріота" і, знищуюючи своїх ворогів, стріляти по американській машині, яка "завжди зупинялася біля мармеладної фабрики", він починає бити по своїх, вирішуючи "покарати вайдесгаймців за брак патріотизму. Білі прапори? Це вже занадто".

Але все ж більшість персонажів, змальованих Беллем, – це "гвинтики війни", що ненавидять її і страждають від неї.

Серед них капітан Бауер, який п'ятнадцять років шляхом важкої праці і принижень налагоджував свій власний дрібний бізнес. Чотири місяці його відносного процвітання перервала війна. Вже на фронті він, не бажаючи виглядати комічно, командує своїми підлеглими, знявши каску. Він робить все можливе за умов, коли "зняли з передової непомірно багато танків і артилерії для прикриття штабів", і в силу свого фізичного стану, напевно, ніколи не дізнається, що важку черепно-мозкову травму, яку він отримав під час цих подій, класифіковано як навмисну і його справу передано у воєнно-польовий суд.

Це і чесно виконуючий свою справу лікар шпиталю Шміц, який не залишає щойно прооперованих та важких поранених і відмовляється евакуюватися навіть тоді, коли радянські війська вже поряд. Це і фельдфебель Шнейдер, що розділив із лікарем відповідальність за життя людей і прийняв безглузду смерть від старого снаряда, йдучи назустріч радянським танкам з білим прапором в надії захистити шпиталь.

Серед них і сором'язливий, закомплексований, з дитинства позбавлений радощів життя обер-лейтенант Грек. Єдине, що залишилося йому з довоєнних часів, – це хворий шлунок – результат недоїдання у дитячі роки. І саме цей спадок приводить його до безглуздої смерті: під час артобстрілу він *“відчував нездоланий позив звільнити шлунок”* і, незважаючи на розриви снарядів, найважливішим і найжахливішим є біль у шлунку. *“Він все ще плакав, коли снаряд пробив крокви, які підтримували дах комори, і вся велика дерев'яна будівля, до стелі набита тюками пресованої соломи, впала і поховала його під собою”*. “Маленька” смерть “маленької людини” – одна з мільйонів смертей, які протягом війни перетворюються на суху статистику.

І ще один трагічний кінець. Цього разу “маленької” людини на прізвище Фінк. Колись до війни він дуже добре знався на винах, мав власний виноградник. Отримавши наказ від свого начальника – привезти справжнє токайське вино, Фінк зустрічає смерть саме тоді, коли тягне під вогнем повну валізу пляшок для свого воєнного босса. Смерть з *“ароматом пролитого вина”* – знову безглузда і жорстока.

Вірний ідеї твору, Белль закінчує роман також смертю. Наскрізний образ роману – солдат Файнхальс. Йому, людині, що пройшла, не загубивши людських якостей, всю війну, автор дарує змогу серед диму і вогню відчутти прекрасне почуття кохання до чарівної вчительки музики Ілони. Відчуття для того, щоб за логікою війни, що нищить все на своєму шляху, одразу втратити. Файнхальс ніколи не узнає, як саме загинула у концтаборі його кохана, застрілена шанувальником співочого таланту (яким вона, до речі, володіла в повній мірі) Фільскайттом: почуття власної ницості і визнання тріумфальної краси і обдарованості єврейської дівчини штовхає його на цей останній крок. Але найжхливішою стає смерть самого Файнхальса на порозі власного будинку від снаряду свого ж “брата по зброї” – помста за білий прапор над мирною будівлею.

Головна героїня роману – смерть. В різних проявах, але завжди однаково безжалісна і цинічна, логічна і закономірна в умовах війни, до того ж війни загарбницької.

Якщо в романі “Де ти був, Адаме?” змальований кінець фашистської навали, то деякі причини цієї фатальної події показані автором у новелі **“Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...”**, яка визнана шедевром світової антивоєнної новелістики.

Сюжет простий і невибагливий. Важко пораненого юнака заносять у приміщення, в якому він, попри страшний біль та затьмарення, пізнає школу, в якій сам навчався ще три місяці тому. Повна переконаність у цьому приходиться до нього тоді, коли, покладений на операційний стіл, він бачить напис на дошці, власноруч зроблений ним на уроці: за завданням вчителя він різними шрифтами намагався зобразити фразу: “Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...” Розмір шрифту був обраний ним невірною, і все висловлювання не вмістилося на дошці. Але повністю воно мало звучати так: “Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, розкажи, як мужньо билися легіони Леонідаса”.

Маленьке оповідання повною мірою відповідає висунутому Хемінгуєм “принципу айсберга”: на поверхні лише невеличка частина, яка має величезний підтекст. Перед нами у завуальованому вигляді виступають події другої світової війни. Ми не знаємо, як потрапив на фронт герой новели – вчорашній учень, але можемо зробити припущення, що це результат патріотичного виховання та шаленої агітації. Адже її втілюють портрети і поруддя, якими вцент заповнені шкільні коридори та безліч інших деталей, старанно

зображених автором. Навіть вивчаючи шрифти на уроках малювання, учні робили це на прикладі мужніх спартанців, які героїчно захищали свою батьківщину і всі до одного полегли в бою. Звісно, що мова на уроці йшла про любов до своєї країни, про обов'язок патріота, мужність, самопожертву. Саме ці риси плекалися в передвоєнній Німеччині і ще за часів першої світової війни сприяли добровільному уходу на фронт молодих героїв Ремарка. Всі ці риси, безумовно, позитивні і необхідні для справжньої особистості. Виникає єдине питання: чи потрібні патріотизм і героїзм завойовникам? Чи повинні високі почуття слугувати тим, хто сіє смерть та нещастя?

Герой новели – ще зовсім юне створіння з повною відсутністю життєвого досвіду (в тому числі воєнного), який потрапив на фронт під впливом романтичного ставлення до війни, підігрітого шовіністичною пропагандою.

До яких же висновків приводить нас автор? Вони такі самі, як і в романі “Де ти був, Адаме?": повна безвідповідальність людей, які розв'язали війну, перед тими, кого вони в цю війну втравили. Про це свідчить кінцівка новели, яка змальовує жахливість ситуації: коли на операційному столі розкривають простирadlo, в яке був загорнутий герой, виявляється, що в цієї зовсім ще дитини немає обох рук та однієї ноги. Жорстокість реальності свідчить про приреченість героя новели на страждання, а можливо, й на загибель. На це можна відповісти: війна є війна. Але в ім'я чого ці жахливі страждання? Хіба ця людина захищала свою землю, рідний дім, мати, кохану від страшного ворога? Ні. Він виконував жорстокі накази, які віддзеркалювали чийось криваву амбітність, що перетворила світ на хаос.

Хто вгамує фізичний біль цієї скаліченої людини, отруєної зсередини брехливими обіцянками, на яку в подальшому житті чекає лише розчарування у “великій державі”, що зрадила її, пославши на вірну безглузду загибель, та спокута гріхів перед людством: вічний сором та неможливий для людини тягар відповідальності?

Антивоєнна проза Генріха Белля – це застереження сучасникам і нащадкам. Невірно тлумачене, благородне почуття патріотизму може перетворитися на жахливу смертоносну силу, будучи доведеним до абсурду і використаним в антигуманних цілях.